

GÁBOR R. ISTVÁN

Konjunkturális hullámvás és munkaerőpiac – adalék a közgazdasági ortodoxia bírálatahoz

Az előadás elképzelt beszélgetés az 1970-es évek standard mikroökonomia-tankönyvein nevelődött, ugyanakkor a gazdaság valóságos működését illetően teljességgel tapasztalatlan s a makroökonomiában teljességgel járatlan mai Robinson és az őt szakmai pártfogásába vevő professzor között.

Beszélgetésükben a professzor az utóbbi két-három évtized elméleti fejleményeire hivatkozva, igyekszik megindokolni a gazdaság konjunkturális hullámvásának munkaerő-piaci szabályszerűségeit. Indokolása azonban csak részben bizonyul Robinson számára elfogadhatónak.

Beszélgetésük holtpontra jutása Kornai János eljárását látszik igazolni, aki elvette a keresleti és a kínálati görbe Marshall-keresztjének makro-munkapiaci alkalmazását.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J21, J23, J24, J31.

Tanmesém egyik szereplője az ismert bartergazdaság-parabolabeli Robinson Crusoe-nak jelenleg húszas éveiben járó kései névrokona, aki azonban e tanmesében a közgazdasági elemzésnek nem tárgya, hanem alanya.

A kései névrokont nem felnőttkorában, hanem ötévesen, s nem több száz éve, hanem 1980 táján érte hajótörés. A hajótörés után ő is egy lakatlan szigeten, másodmagával töltött hosszú éveket.

Rég halott névrokonától eltérően azonban ő, idősebb szigetlakótársától (aki nem jelenik meg önálló szereplőként a tanmesében) megtanulván olvasni és számolni, ideje nagy részét – más olvasnivalója nem lévén – azoknak a standard, neoklasszikus irányzatú mikroökonomiai műveknek a tanulmányozásával töltötte, amelyekre egyik szerencsétlenül járt utastársának partra vetődött poggyászában bukkant. (S amelyek iránt az érdeklődését eredetileg a névrokonáról bennük talált tantörténet keltette fel.)

A két hajótörött néhány hete, egy arra tévedt hajónak köszönhetően térhetett végre vissza szülőhazájába, az Egyesült Államokba. A hajótörés óta kisgyermekből huszonevéssé érett Robinsont tanmesém másik szereplője: egy méltán nagy tekintélyű közgazdászprofesszor vette pártfogásába, akit lenyűgözött az autodidakta fiatalember mikroökonomiai tudása.

Kedve támadt rá, hogy a makroökonomiába is beavassa. Annál is inkább, mivel először adódott alkalma kipróbálnia, miként viszonyul a mikroökonomiában már otthonosan mozgó, ugyanakkor a gazdaság valóságos működését illetően teljességgel tapasztalat-

* A tanulmány Kornai János 75. születésnapja alkalmából 2003. január 20-án az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontja és a Collegium Budapest által rendezett tudományos konferenciára benyújtott előadás írásos változata.

lan s a makroökonómiában teljességgel járatlan egyén a frissen megismert tényekhez és tanításokhoz.

Beszélgetésüket a makroökonómia örökzöld témájára: a makrogazdaság konjunkturális hullámzására terelte.

Titokban még azt is remélte, hogy épp makroökonómiai járatlanságából fakadó elfogulatlanságával ifjú pártfogoltja segíthet megnyugtató választ találni majd' hetven éve nyitott kérdésekre. Csakhamar azon kapta azonban magát, hogy egyre jobban ingerli pártfogoltja stréberen tankönyvies gondolkodása és akadémuskodása. S persze bosszantotta, hogy jottányit sem jutnak közelebb a tisztázatlan kérdések megoldásához.

Előre elnézést kérve a műfajból adódóan papíros ízű, iskolás gondolatmenetekért, sok napra nyúló beszélgetésük néhány részletéről igyekszem sűrítve beszámolni.

*

Azt éppen csak megemlítem, hogy Robinson már magát a gazdaság összkibocsátásának konjunkturális hullámzását mint tény is meglepődve vette tudomásul. Hiába kutatott emlékezetében, az efféle hullámzások mikrogazdaságtani alapjait keresve.

Beszélgetésükből az e hullámzások munkaerő-piaci vonatkozású szabályosságait érintő részéről számolok be. Így legelőször is arról, hogy Robinson kötötte az ebet a karóhoz: az egyes vállalatok szintjén a kibocsátás hullámzását – ellentétben a professor állítása szerinti tényszerű tapasztalatokkal – a munkatermelékenység ciklusellentétes hullámzásának kell kísérnie. Magyarán, recesszióban javulnia kell a termelékenységnek.

Érvelésében – amelyet szinte végig a professor egyetértő bólogatása kísért – abból indult ki, hogy a vállalatok termelése általában csökkenő mérethozadékú, s hogy inputráfordításaik minél teljesebb kihasználására kényszerítik őket a konkurens termelők. Recesszióban, amikor élesebbé válik a termelők közötti verseny, nyilván nem romlik, inkább javul az inputráfordításaik kihasználása.

Mármost adott tőkeállomány mellett a foglalkoztatás határterméke és átlagterméke – legalábbis a kibocsátásnak abban a tartományban, amelyben a vállalatok általában működnek – rendszerint csökkenő. Vagyis ha növelnék foglalkoztatásukat, csökkenne a munkaerő határ- és átlagterméke. Ha tehát a vállalatok, éppen ellenkezőleg, létszámleépítéssel csökkentik kibocsátásukat, az egy dolgozóra jutó kibocsátásuknak növekednie kell.

Elképzelhető persze – tette hozzá –, hogy elhúzódó recesszióra számítva a vállalatok nemcsak foglalkoztatásukat, hanem tőkeállományukat is csökkentik. Ennek következtében változatlan – vagy akár valamelyest csökkenő – létszám alkalmazása mellett valóban csökkenhet foglalkoztatásuk határ- és átlagterméke.

Az efféle kapacitáscsökkentést azonban a vállalatok nyilván legkevésbé termelékeny – legrégebbi évjáratú, legkorszerűtlenebb – termelési berendezéseik selejtezésével és legkevésbé termelékeny dolgozók leépítésével valósítják meg. Ez pedig a tőkeállomány csökkenése közepette is inkább az egy dolgozóra jutó kibocsátás emelkedését, semmint csökkenését valószínűsíti.

A kibocsátás csökkenésével párhuzamosan csökkenhet ugyan a termelékenység az erőteljesen növekvő mérethozadékú – s ennek köszönhetően természetes monopóliumokként versenytársak nélküli – vállalatok körében, amelyek foglalkoztatása akár növekvő határ- és átlagtermelékenységgű is lehet. Az ilyen vállalatok összgazdaságon belüli súlya azonban nyilván nem jelentős – bizonygatta Robinson. Hiszen ha az lenne, versenytársak híján nem működhetne piaci versenyen alapuló önszabályozás. Vagyis nem létezhetne piacgazdaság.

Fejtegetéseinek lezárásaképpen Robinson még arra mutatott rá, hogy a recessziós időszakban élesebbé váló versenyben nyilván jórészt a kevésbé hatékony vállalatok selejte-

zódnek ki, és a hatékonyabbak maradnak inkább fenn a rostán. Ezáltal a vállalatok állománya a termelékenyebbek javára módosul. Ennek pedig makroszinten önmagában is termelékenyséjavuláshoz kell vezetnie recesszióban.

A professzor ellenvetésének lényege egészen röviden abban foglalható össze, hogy az alkalmazkodás költségei – mindenekelőtt a foglalkoztatás úgynevezett félig állandó költségei – visszatartják a vállalatokat az átmenetileg feleslegessé vált létszám egy részének leépítésétől. Ez pedig recesszióban az egy dolgozóra jutó kibocsátás növekedése ellenében hat.

Az ellenvetést Robinson logikusnak találta. Ugyanakkor zavarba ejtőnek is az egyébként várhatóval homlokegyenest ellentétes kimenetel megindokolásaként. (Ahogyan mi is zavarba jönnénk – teszem hozzá együttérzően –, ha miután megismerkedtünk a röppályák elméletével, légellenállásra és a lövedék által keltett légáramlásra, a fegyvercső és a lövedék közötti súrlódásra, a lövedék hőtágulására stb. hivatkozva, azt szeretnék velünk beláttatni, hogy a kilőtt pisztolygolyóknak normális esetben a lövést leadó háta mögött kell landolnia.) Különösen tisztoleg recesszióban, mint a professzortól megtudta, nemcsak az egy dolgozóra, hanem – kisebb mértékben ugyan – az egy munkaóra jutó kibocsátás is csökken. Nehezen látta be, miért nem éri meg a vállalatoknak az átmenetileg alacsonyabb kibocsátás előállításához technológiailag szükséges mértéket megközelítően csökkenteniük dolgozóik munkaidejét – akár még úgy is, hogy az ezáltal megtakarítható beralap egy részét átengedik nekik.

Beszélgetésüknek ezt a recesszióbeli termelékenységalakulást érintő részét a professzor valójában csak bemelegítésnek szánta. Amire igazából kíváncsi volt, az az, hogy mit gondol Robinson a recesszióbeli foglalkoztatás- és reálbér-alakulásról.

A munkaerőpiac Marshall-keresztjére alapozott okfejtésében Robinson – a professzor várakozásteli figyelmétől kísérve – abból indult ki, hogy a munkaerő létszámban mért összkínálata a mindenkori reálbérszint környezetében alighanem erősen bér rugalmatlan.

Igaz ugyan, hogy az egyének eltérő preferenciáit vagy akár csak eltérő nem munkából származó jövedelmét, eltérő háztartási termelékenységét és/vagy eltérő munkavállalási költségét feltételezve, különbözniük kell a rezervációs béruknek: annak a legmagasabb bértételnek, amely mellett még nem kívánnak munkát vállalni. Ebből adódóan minél magasabb a reálbérszint, annál többen vannak olyanok, akiknek az elérhető bére meghaladja a rezervációs bérét. Ettől azonban még az összmunkakereslet – ha az egyéni rezervációs bérek a mindenkori reálbérszint körüli tartományban nem túlságosan szóródnak – akár bér rugalmas is lehetne, amiből recesszióban nagyobb arányú foglalkoztatás-, mint reálbér csökkenés adódna.

Csak hogy a reálbérszint általános megemelkedése a többkeresős háztartások kereső tagjai számára a nem munkából származó jövedelmük emelkedését jelenti, lévén háztartásuk többi keresőjének (megnövekvő) munkajövedelme az ő számukra (megnövekvő) nem munkából származó jövedelem. Ezáltal a reálbérszint általános megemelkedése a lakosság széles körében egyszersmind a rezervációs béreknek is a megemelkedését eredményezi, csökkentve az összmunkakínálat reálbér-rugalmasságát.

Ilyen alapon bér rugalmatlan összmunkakínálatot feltételezve, Robinson nem juthatott más következtetésre, mint hogy az összes munkakereslet visszaesésének nagyobb viszonylagos mértékben kell csökkentenie a reálbérszintet, mint a foglalkoztatást.

Elfogadva az összes munkakínálat bér rugalmatlanságát alátámasztó fejtegetést, ugyanakkor megcáfolandó a reálbérszint és a foglalkoztatás recesszióbeli alakulására levont tényellentétes következtetést, a professzor először – az implicit munkaszerződés, a hatékonysági bér s a bennfentes-kívülálló érdekkonfliktus modelljeinek segítségével – az egyensúlyinál magasabb reálbérszintre visszavezethető, megnövekedett kényszerű globális munkanélküliséggel járó egyensúlytalansági jelenségként igyekezett értelmezni a

munkaerőpiac recesszióbeli állapotát. Majd pedig a szakszervezetek és a munkáltatók közötti hatékony alku makroszintre vonatkoztatott modelljének viszonylag laposan emelkedő szerződési görbéje mentén való elmozdulásként próbálta értelmezni a recessziót kísérő nagyobb foglalkoztatás-, mint reálbér-visszaesést.

Egyik érvelés mellett sem kardoskodott azonban túlságosan. Tisztában volt vele, hogy ezek az indokolások, bármennyire kapóra jönnek a recessziós reálbér- és foglalkoztatás-alakulás empirikus szabályszerűségének megmagyarázásában, más gazdasági tényeknek ellentmondanak. A hatékony alku laposan emelkedőnek feltételezett szerződési görbéje mentén balra lefelé való elmozdulás például nyilvánvalóan ellentmond annak a ténynek, hogy recesszióban csökkennek a profitok.

Ezért visszatért a Marshall-kereszt metaforához, és az össz-munkakínálati görbe recesszióbeli balra tolódásával érvelt. A balra tolódó kínálati görbe az ilyenkor ugyancsak balra tolódó össz-munkakeresleti görbével kombinálódva a reálbérszint és a foglalkoztatás olyan új egyensúlyi együttállásához vezethet, amely a tényszerűen tapasztalható módon tér el a recesszió előtti együttállásuktól.

Robinson ezt a magyarázatot végre megnyugtatóan ismerősnek és logikusnak találta. Már csak arra volt kíváncsi, mitől tolódik el recesszióban balra a munkaerő-kínálati görbe. Miért akarnak ilyenkor az egyes reálbérszinteken a korábbihoz képest rendre kevesebben munkát vállalni?

A professzor válasza szerint azért, mert a dolgozók késve észlelik a recesszió folytán bekövetkező árszint-, illetőleg árinfláció-csökkenést. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a valóságosnál alacsonyabbnak vélik a számukra elérhető reálbért. Ebből következik, hogy változatlan reálbérre az össz-munkakínálat úgy reagál, mintha a reálbérszint süllyedése következett volna be.

Emellett recesszióban az össz-munkakereslet csökkenése folytán megnehezül az elhelyezkedés. A recessziót megelőzően gazdaságilag aktívak közül ez némelyeket visszariaszt az álláskereséstől, illetőleg arra készítet, hogy az elhelyezkedési lehetőségek későbbi javulására számítva, idejüket a munkavállalással való próbálkozás helyett például emberi tőkájük gyarapítására, háztartási termelésre vagy egyszerűen szabadidős tevékenységekre fordítsák.

Az össz-munkakínálati görbe recesszióbeli balra tolódásának e magyarázataival a professzornak sikerült szegény Robinsont – no nem meggyőznie, de – alaposan összezavarnia, elvéve kedvét a további akadémikuskodástól.

Nem értette, milyen alapon tételezhető fel a dolgozókról a jelzett észlelési késlekedés, ráadásul anélkül, hogy a vállalatokra nézve is hasonló feltételezéssel ne élnénk. Arra gondolni sem mert, hogy csak mert a vállalatok efféle észlelési késlekedéséből az össz-munkakeresleti görbe jobbra tolódása s ezáltal a recesszióbeli reálbér-alakulás tényellen-tétes alakulása adódhatnék!

Ami pedig az össz-munkakínálati görbe recesszióbeli balra tolódásának másik, az elhelyezkedés megnehezülésére hivatkozó megokolását illeti, akárhogy forgatta elméjében a professzor szavait, nem tudott szabadulni attól a gyanútól, hogy e magyarázat szerint az össz-munkakínálat görbéjének balra tolódása mögött okként az össz-munkakereslet csökkenése áll. Ez pedig – eddig úgy tudta – nonszensz. Hiszen a Marshall-kereszt szerű ábrázolásnak *sine qua nonja*: egymás alakjára és elhelyezkedésére közvetlen hatást nem gyakorló, egymást egy pontban metsző egy-egy keresleti és kínálati görbe.

*

Beszámolómat itt berekesztve, és a krónikási szerepet kommentátorira cserélve, azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy ha *Kornai* [1971] neoklasszikus ortodoxiával polemizáló könyve is ott lett volna a bő két évtizede partra vetődött poggyászbán, Robinson talán

kisebb megütközéssel és kevesebb fenntartással fogadja a recesszióbeli termelékenység-csökkenés tényét.

Amit viszont nyomatékosan szeretnék kinyilvánítani, az az a meggyőződés, hogy ha a beszámolómbeli professzor, mielőtt Robinsont szakmai pártfogásába veszi, elmélyülten és elfogulatlanul tanulmányozta volna *Kornai* [1980] későbbi (épp Robinson hajótörése táján megjelent) könyvét, akkor aligha a makro-munkaerőpiac Marshall-keresztjére alapozza a recesszióbeli foglalkoztatás- és reálbér-alakulás magyarázatát. Sőt, pártfogoltját is igyekszik lebeszélni e mikroökonomiai metafora érvényességének makroszintre való kiterjesztésétől.

Kornai János elméleti következetességének megnyilvánulása, hogy felismervén a munkaerő össskereslete és összkínálata közötti kölcsönhatásoknak, az e kölcsönhatásokon alapuló mennyiségi alkalmazkodásnak a jelentőségét, nem habozott elvetni a Marshall-keresztet mint a munkaerőpiac makro-állapotváltozásainak vizsgálati eszközét. Mégpedig tette ezt nemcsak a könyvében erőforrás-korlátosként jellemzett szocialista gazdaságra, hanem az általa keresletkorlátosként jellemzett magángazdaságra vonatkozóan is.

Ez a szakítás a Marshall-kereszt makro-munkaerőpiaci alkalmazásával nemcsak könyve megjelenésekor számított a közgazdasági ortodoxia szemszögéből eretnekségnek. Sajnálatos módon ma is annak számít.

Hamermesh [1993] munkaerő-keresletnek szentelt összefoglaló műve például lefegyverző őszinteséggel beismeri: sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható a reálbér függvényében süllyedő aggregált munkakeresleti görbe létezése (339. o.). Miután azonban nélküle nyilvánvalóan nem létezhet aggregált munkapiaci Marshall-kereszt, a méltán nagy tekintélyű szerző (aki a Robinsont pártfogásába vett professzor is lehetne) merész fordulattal kijelenti: ha nem létezne, ki kellene találnunk!

Kornai [1980] makro-munkaerőpiaci fejtegetései s Robinson és a professzor holtpontra jutott eszmecseréje nyomán félve kérdezem: nem kellene inkább elfelejtenünk?

Hivatkozások

- HAMERMESH, D. S. [1993]: Labor Demand. Princeton University Press, Princeton, N.J.
KORNAI JÁNOS [1971]: Anti-equilibrium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
KORNAI JÁNOS [1980]: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.